

УДК 159.9:331

*Мищенко М.П., Хавіна І.В.
м. Харків, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ І ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Постановка проблеми. У сучасному світі дитина є найбільш чутливою частиною соціуму, яка схильна до різноманітним впливам навколишнього середовища. На сьогоднішній день збільшилась кількість дітей, що відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю. Тому проблема емоційних порушень та своєчасної її корекції на сьогоднішній день є досить актуальною. Широкі області вивчення, присвячені страху, створюють прекрасну основу для подальшого розуміння цієї важливої емоції. Проблема страхів у дітей старшого дошкільного віку актуальна в даний час. Проблема страхів мало використовується в шкільних та дошкільних установах. І будучи ще у дитсадку, діти повинні пройти всі тести тривожності подолати бар'єр страху в своїй свідомості.

Актуальність дослідження визначається зростанням негативних емоційно-особистісних проявів у дітей дошкільного віку, на які вказують численні автори (А.І. Захаров, Г.А. Шалімова і багато ін.). Актуальність дослідження проблеми визначається ще й тим, що з віком у дітей змінюються мотиви поведінки, ставлення до навколишнього світу, дорослим, одноліткам. І від того, чи зможуть батьки та педагоги вловити ці перетворення, зрозуміти зміни, що відбуваються з дитиною, і в зв'язку з цим змінити свої відносини, буде залежить той позитивний емоційний контакт, який є основою нервово-психічного здоров'я дитини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показує, що проблемі дитячих страхів приділяється багато уваги, вона досить широко розповсюджена серед дітей. У роботах вітчизняних і зарубіжних психологів і психотерапевтів проблема дитячого страху займає особливе місце. Відомі вітчизняні вчені, які займалися цим питанням це: А.І. Божовіч, Л.С. Виготський, А.І. Леонтьєв, А.В. Запорожець, Л.А. Петровська, Т.М. Мішина, А.С. Співаковський, К.Д. Ушинський, А.Т. Лидерс, К. Ізард, у своїх роботах вони досліджували емоційно-особистісну сферу, тривожність і страхи у дітей. Також значний вклад, в

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

дослідження дитячих страхів, внесли зарубіжні автори: З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорн, Ч. Спілбергер, Ф. Перлз, Е. Фромм, Дж. Уотсон, Г. Салліван, В. Гебзаттель, які займалися проблемою фобій і їх впливом на формування особистості дитини.

Мета статі полягає у виявленні особливості страхів та тривожності у дітей дошкільного віку в залежності від їх рівня розвитку.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні проблемі дитячих страхів приділяється багато уваги, бо вона досить широко розповсюджена серед дітей. У різних дослідників існують різні підходи до визначення страху.

А. Петровський, М. Лрошевській визначають страх як емоцію, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямовану на джерело дійсної чи уявної небезпеки [7, С. 456].

В. Зіньківський вважає страх однією з основних і вроджених форм реакції душі: змінюються предмети страху, змінюється вираз страху, і його вплив на внутрішній світ особистості, на її поведінку, але страх, як відома форма оцінки, як тип ставлення до світу і людей, залишається завжди в нас. На думку автора, якщо дитина хоч раз злякався в темряві, то потім темрява сама по собі буде лякати його [5, С. 94-104]

Згідно з О. Дьяченко страх це психічний стан, що виникає на основі інстинкту самозбереження як реакція на дійсну або уявну небезпеку[8, С.107-114] Страх має багато причин як суб'єктивного (мотивація, емоційно-вольова стійкість, тощо), так і об'єктивного порядку (особливості ситуації, складність завдань, перешкоди та ін.). Існують різні форми страхів: переляк, боязнь, тощо.

На думку А. Захарова, страх - це одна з фундаментальних емоцій людини, що виникає у відповідь на дію загрозового стимулу. А.Захаров вважає, що страх можна розглядати як природне супровід людського розвитку[1, С. 112]. А. Захаров відзначає, що страх може розвиватися у людини в будь-якому віці: у дітей від 1 року до 3 років нерідкі нічні страхи, на другому році життя, найбільш часто проявляється страх несподіваних звуків, страх самотності, страх болю (і пов'язаний з цим страх медичних працівників). У 3-5 років для дітей характерні страхи самотності, темряви і замкнутого простору. Від 5 -7 років провідним стає страх смерті. Від 7 до 11 років діти найбільше бояться «бути не тим, про кого добре говорять, кого поважають, цінують і розуміють». Він вважає, що кожній дитині притаманні певні страхи [2, С. 320].

На думку З. Фрейда, страх це афективний стан очікування будь-якої небезпеки. Страх перед якимось конкретним об'єктом називається

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

боязню, в патологічних випадках - фобією. Страхи часто є результатом незадоволених бажань і потреб [5, С. 94-104].

Одна з основних концепцій дитячого страху в цьому напрямку пов'язана з роботами Г. Саллівена. Основною особливістю його теорії є уявлення про те, що переживання страху і тривоги різні за своєю природою. Страх народжується з відчуття загрози фізико-хімічним потребам, необхідним для підтримки життя. Тривога не має відношення до фізико-хімічних потреб, а народжується з інтерперсональних відносинах. На самому початку розвитку, в дитинстві, напруга тривоги виникає через тривоги, пережитої материнської фігурою, тобто дорослою людиною, від сприяння якого залежить виживання немовляти. Одне з базових положень Г. Саллівена: напруга тривоги, пережите материнської фігурою, викликає тривогу у немовляти шляхом емпатії. Наприклад, у немовляти виникає страх, коли «плач від голоду» не викликає реакції - годування (задоволення фізико-хімічної потреби). Тривога ж виникає, коли годування або турбота супроводжується тривоною матері. З цього випливає, що між страхом і тривоною існує ряд суттєвих відмінностей. Джерело тривоги з самого початку знаходиться «зовні» організму[5, С. 94-104].

У психології та педагогіці існують різні класифікації страхів. Ю. Неймер виділяє 3 основних види страхів: реальний, невротичний і страх вільний [4, С. 181-206]:

- Реальний страх - раціональний вираз інстинкту самозбереження як нормальна реакція на сприйняття зовнішньої небезпеки.

- Страх невротичний - різноманітні форми «безцільного страху» невротиків, виникають через відволікання лібідо від нормального або були доступними через відмову психічних інстанцій.

Страх вільний - загальна невизначена боязкість, виражається в стані «боязкого очікування», страх безпредметний, не пов'язаний з яким-небудь об'єктом, що викликає цей страх.

Р. Овчарова виділяє наступні види страхів:

- Вікові страхи - відзначаються в емоційно чуттєвих дітей як відображення особливостей їх психічного та особистісного розвитку. Виникають вони під дією визначених факторів: наявність страхів у батьків, тривожність у відносинах з дитиною, надлишкове запобігання його від небезпек і ізоляція від спілкування з однолітками. Велика кількість заборон з боку батька тієї ж статі або повне надання свободи дитині батьками й іншого статі, а також численні загрози всіх дорослих в сім'ї, відсутність можливості для рольової ідентифікації з батьками тієї ж статі, переважно у

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

хлопчиків. Конфліктні відносини між батьками, психічні травми типу переляку, психологічне зараження страхами в процесі спілкування з однолітками і дорослими.

- Невротичні страхи - характеризуються великою емоційною інтенсивністю і напруженістю, тривалим плином сталістю, несприятливим впливом на формування характеру та особистості, взаємозв'язком з іншими невротичними розладами і переживаннями, униканням об'єкта страху. Невротичні страхи можуть бути результатом тривалих і нерозв'язних переживань. Частіше бояться чутливі діти, які відчують емоційні труднощі у відносинах з батьками, чиє уявлення про себе спотворено емоційними переживаннями в сім'ї або конфліктами. Ці діти не можуть покладатися на дорослих, як на джерело безпеки, авторитету і любові. Діти, які не набули до школи необхідного досвіду спілкування з дорослими і однолітками, не впевнені в собі, бояться не виправдати очікування дорослих, відчують страх перед учителем [5, С. 94-104].

Але найбільш повною можна вважати класифікацію А. Захарова [4, С. 181-206]:

- За характером - природні, соціальні, ситуативні, особистісні.
- За ступенем реальності - реальні та уявні.
- За ступенем інтенсивності - гострі та хронічні.

У дошкільному віці відбувається інтенсивний розвиток психічних процесів, значно більш змістовним стає мислення, з'являється схильність до аналізу і пошуку причинно-наслідкових зв'язків. Відомо, що особистісні якості людини знаходять своє специфічне вираження в його психічних процесах.

Цей період характеризується оволодінням соціальним простором людських відносин через спілкування з близькими дорослими, а також через ігрові та реальні відносини з однолітками. Дошкільний вік приносить дитині нові принципи досягнення.

У дошкільному віці дитина, освоюючи світ постійних речей, опановує вживання все більшого числа предметів за їх функціональним призначенням і відчуючи ціннісне ставлення до навколишнього предметного світу, з подивом відкриває для себе деяку відносність сталості речей. У цей період через ставлення з дорослим інтенсивно розвивається здатність до ідентифікації з людьми, а також з казковими й уявними персонажами, з природними об'єктами, іграшками, зображеннями, тощо.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Він просувається у розвитку мовного спілкування і спілкування за допомогою виразних рухів, дій, що відображають емоційне розташування і готовність будувати позитивні відносини.

Діти дошкільного віку мають мимовільну пам'ять. Дитина не ставить за мету щось запам'ятати і не вміє користуватися спеціальними способами запам'ятовування. У свідомості дітей залишаються лише цікаві події і образи.

Розвиток дітей в цьому періоді включає ускладнення сприйняття. Дитина вчиться спиратися на минулий досвід, пов'язувати об'єкт з різноманітними явищами і навколишніми предметами, з яким малюк колись був знайомий. Дитяче сприйняття навколишньої дійсності стає цілеспрямованим. Дитина починає аналізувати, свідомо спостерігати, розглядати і шукати відповіді на питання, що цікавлять.

У цьому періоді мислення поступово переходить від наочно-дієвого до наочно-образного. Дитина вчиться представляти розвиток ситуації, бачити предмет з кількох точок зору. Наочно-образне мислення є основним у цьому періоді, однак при цьому починає формуватися словесне мислення. Дитина вчиться встановлювати зв'язки між об'єктами за допомогою логіки. Цей етап є одним з найважливіших у подальшому розвитку у дітей інтелекту.

Страх умовно класифікують на ситуаційний (виникає в незвичних ситуаціях) і особистісно-обумовлений (зумовлений характером людини тривожністю, вразливістю). Страх буває реальний і уявний, гострий і хронічний. Прийнято виділяти також вікові страхи, поява яких найчастіше збігається з певними змінами у житті дитини, іншими словами, вікові страхи є відображенням особистісного розвитку дитини.

Ситуаційний страх виникає в незвичайній, вкрай небезпечній або шокуючій дорослого або дитину обстановці, наприклад, під час нападу собаки. Часто він з'являється в результаті психічного зараження панікою в групі людей, тривожних передчуттів з боку членів сім'ї, конфліктів і життєвих невдач.

Особистісно-обумовлений страх зумовлений характером людини, наприклад його схильністю до переживання тривоги, і може з'являтися в новій обстановці або при контактах з незнайомими людьми. І в страху, і в тривозі є спільний емоційний компонент у вигляді почуття хвилювання і занепокоєння, тобто в них відображається сприйняття загрози або відсутність почуття безпеки.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Вікові страхи відзначаються в емоційно чутливих дітей як відображення особливостей їх психічного та особистісного розвитку. Виникають вони, як правило, під дією наступних факторів: наявність страхів у батьків; тривожність у відносинах з дитиною; надлишкове запобігання від небезпек та ізоляція дитини від спілкування з однолітками; велика кількість заборон з боку батька до хлопчика або повне надання свободи батьком до дівчини; численні загрози всіх дорослих в сім'ї; психічні травми типу переляку.

Дитячі страхи, якщо до них правильно ставитися, розуміти причини їх появи найчастіше зникають безслідно. Набагато більше поширені нав'язні дитячі страхи. Їх джерело - дорослі, які оточують дитину (батьки, бабусі, вихователі дитячих установ), які мимоволі заражають дитину страхом, тим що занадто наполегливо, підкреслено емоційно вказують на наявність небезпеки.

Важливу роль, у житті дітей, відіграють емоції вони допомагають сприймати дійсність і реагувати на неї. Проявляючись у поведінці дитини, вони інформують нас, дорослих, про те, що дитині подобається, або засмучує. Від простих базових почуттів, які виникають у дитини в дитинстві, в міру його росту і розвитку, й до дошкільного віку емоційний світ дитини стає різноманітніше і багатше, він переходить до більш складної гами почуттів, радіє, сердиться, захоплюється і дивується, ревнує, сумує. У дошкільному віці дитина засвоює мову почуттів - прийняті в суспільстві форми вираження найтонших відтінків переживань за допомогою поглядів, посмішок, жестів, поз, рухів, інтонацій голосу і тощо. З іншого боку, дитина опановує умінням стримувати бурхливі й різкі вираження почуттів. П'ятирічна дитина, на відміну від дворічного, вже може показати або не показати страх, сльози. Він навчається не тільки в значній мірі керувати вираженням своїх почуттів, наділяти їх у культурно прийнятну форму, але й усвідомлено користуватися ними, інформуючи оточуючих про свої переживання, впливаючи на них [2, С. 320].

Незважаючи на це, емоції, які відчувають дошкільнята, легко прочитуються у них на обличчі, в їх поведінці. Для практичного психолога поведінка дитини, вираз їх почуттів - важливий показник у розумінні внутрішнього світу маленької людини, що свідчить про його психічний стан, благополуччя, можливі перспективи розвитку. Інформацію про ступінь благополуччя дитини дає психологу емоційний фон, який може бути позитивним чи негативним. Наприклад, негативний фон характеризується пригніченістю, поганим настроєм, розгубленістю.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Однією з причин такого емоційного стану дитини може бути прояв підвищеного рівня тривожності.

Дослідження світу дитячих емоцій можуть вирішити ряд проблем старшого дошкільного віку, в тому числі розвитку особистості в період кризи 6-7 років, труднощі прийняття на себе дитиною нових соціальних ролей у зв'язку з переходом з дитячого садка до школи, проблеми адаптації, успішності навчальної діяльності та ряду інших актуальних проблем, вирішення яких ставить перед собою вікова та педагогічна психологія.

Серед найбільш актуальних проблем, що виникають у практичній діяльності людини, особливе місце займають проблеми, пов'язані з психічними станами. У ряду різних психічних станів найбільша увага приділяється стану, що означає «занепокоєння», «тривога» [3, С. 102-114]

Так само часто, як термін «страх», зустрічається термін «тривога». На думку Захарова в страху, і в тривозі є спільний емоційний компонент у вигляді почуття хвилювання і занепокоєння. Апофеоз страху і тривоги - жах. Тривога - це передчуття небезпеки, стан занепокоєння. Найчастіше тривога проявляється в очікуванні якоїсь події, яке важко прогнозувати і яке може загрожувати неприємними наслідками. Тривога властива людям з розвиненим почуттям власної гідності, обов'язку, відповідальності. Тривога виступає і як просочене занепокоєнням почуття відповідальності за життя, як свою, так і близьких людей. Страх можна розглядати як вираження тривоги в конкретній об'єктивізованій формі, якщо передчуття не пропорційні небезпеки і тривога приймає затяжний перебіг. У деяких випадках страх являє собою своєрідний клапан для виходу висячої над ним тривоги. Якщо людина починає боятися самого факту виникнення страху, то тут високий, позамежний рівень тривоги, оскільки він боїться, побоюється всього того, що може навіть побічно загрожувати його життю й благополуччю [4, С. 181-206].

У дівчаток не тільки більше страхів, ніж у хлопчиків, але і їх страхи більш тісно пов'язані між собою, тобто більшою мірою впливають один на одного, як в дошкільному, так і в шкільному віці. Іншими словами, страхи у дівчаток більш міцно пов'язані з структурою особистості, і, насамперед, з її емоційною сферою. Як у дівчаток, так і у хлопчиків інтенсивність зв'язків між страхами найбільша в 3-5 років. Це вік, коли страхи «чіпляються один за одного» і складають єдину психологічну структуру занепокоєння. Оскільки це співпадає з інтенсивним розвитком

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

емоційної сфери особистості, то ми можемо припускати, що страхи в даному віці найбільш скріплені і мотивовані.

Максимум страхів спостерігається в 5-8 років, при зменшенні інтенсивності зв'язків між страхами, але страх при цьому більш складно психологічно мотивований і несе в собі більший пізнавальний заряд. Як відомо, емоційний розвиток в основних рисах закінчується до 6 років, коли емоції вже відзначаються певною зрілістю і стійкістю. Починаючи, з 5 років на перший план виходить інтелектуальний розвиток, в першу чергу мислення (ось чому в багатьох країнах з цього віку починається навчання в школі).

Найчастіше термін «тривога» використовується для опису неприємного за своєю забарвленні психічного стану, який характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, занепокоєння, похмурих передчуттів. Психологічні причини тривоги можуть бути викликані внутрішнім конфліктом, пов'язаним з неправильним уявленням про власний образ «Я»; неадекватним рівнем домагань; недостатнім обґрунтуванням мети; передчуттям об'єктивних труднощів; необхідністю вибору між різними образами дії.

Рішення проблеми тривожності належить до гострих і актуальних завдань психології і ставить дослідників перед необхідністю якомога більш ранньої діагностики рівня тривожності.

У дошкільному віці страхи найбільш успішно піддаються психологічному впливу, оскільки вони поки що більше обумовлені емоціями, ніж характером, і багато в чому носять віковий перехідний характер. Якщо в цьому віці не буде сформовано вміння оцінювати свої вчинки з точки зору соціальних розпоряджень, то надалі це буде вельми важко зробити, оскільки упущено сприятливий час для формування почуття відповідальності [5, С. 94-104].

Страх є найбільш небезпечною з усіх емоцій. З віком у дітей змінюються мотиви поведінки, ставлення до навколишнього світу, дорослим, одноліткам. І від того, чи зможуть батьки та педагоги вловити ці перетворення, зрозуміти зміни, що відбуваються з дитиною, буде залежить той позитивний емоційний контакт, який є основою нервово-психічного здоров'я дитини.

Тривожність - це індивідуальна психологічна особливість, що виявляється в схильності людини до частих інтенсивних переживань, станів тривоги, а також в низькому порозі його виникнення. Тривожні діти дуже чутливі до своїх невдач, гостро реагують на них, схильні

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

відмовлятися від тієї діяльності, наприклад малювання, в якій відчувають труднощі.

Дитяча тривожність не пов'язана з якою-небудь певною ситуацією і проявляється майже завжди, супроводжує дитину в будь-якому виді діяльності, будь вона навчальної або творчої. Коли ж діти бояться чогось конкретного - це страх. Наприклад, страх темряви, висоти, замкнутого простору. Слід пам'ятати про відносно провідної ролі тривоги і страху - вони мають одну і ту ж основу у вигляді почуття занепокоєння. Останнє в залежності від психічної структури особистості, життєвого досвіду та обставин може набувати значення, як тривоги, так і страху.

Таким чином, здійснений теоретичний аналіз матеріалу з даної проблеми показав, що дитяча тривожність не пов'язана з якою-небудь певною ситуацією і проявляється майже завжди, супроводжує дитину в будь-якому виді діяльності, будь вона навчальної або творчої. Коли ж діти бояться чогось конкретного - це страх. Наприклад, страх темряви, висоти, замкнутого простору. Слід пам'ятати про відносно провідної ролі тривоги і страху - вони мають одну і ту ж основу у вигляді почуття занепокоєння. Останнє в залежності від психічної структури особистості, життєвого досвіду та обставин може набувати значення, як тривоги, так і страху.

Для визначення особливості страхів та тривожності у дітей дошкільного віку в залежності від рівня розвитку, було проведено емпіричне дослідження дітей дошкільного віку ДНЗ № 438, у якому брали участь 16 осіб (5 хлопчиків і 11 дівчаток у віці 4-5 років).

В якості діагностичного інструменту використовували наступні методики:

Методика «Страхи в будиночках» (А.І. Захаров і М.А.Панфілова)

Методика «Нісенітниця» (Р.С. Немов)

Методика «Паровозик» С.В. Велієва

Тест тривожності (Р.Теммл, М.Доркі, В.Амен)

Методика «Драбинка» (С.Г. Якобсон, В.Г. Щур)

Емпіричні дослідження дали наступні результати.

Лише 37,5% дітей даної групи мають кількість страхів які відповідають віковій нормі.

На основі отриманих даних була складена діаграма, в якій наочно наведені результати рівня тривожності дітей дошкільного віку.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

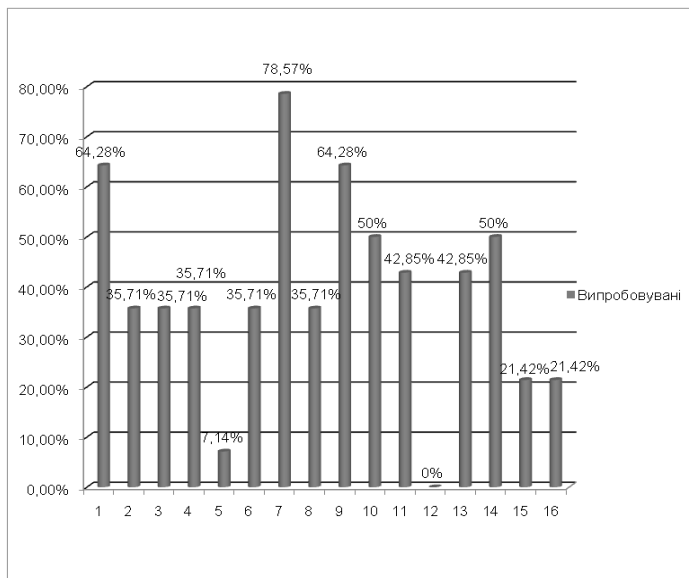

Рисунок 1. - Рівень тривожності дітей дошкільного віку

Таким чином, відповідно до результатів дослідження можна сказати, що високий рівень тривожності у 25% дітей, 62,5% знаходиться на середньому рівні, та 12,5% на низькому рівні.

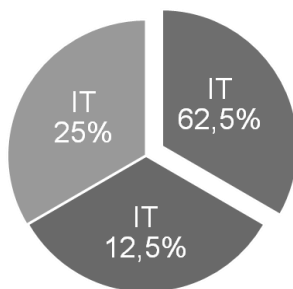

Рисунок 2. - Індекс тривожності у групі дітей дошкільного віку.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Самооцінка дітей досліджуваної групи також виявилась різною. У результаті аналізу отриманих даних за методикою «Дробинка», були отримані наступні результати:

Низька самооцінка: 6,25%

Адекватна самооцінка: 37,5%

Завищена самооцінка: 12,5%

Неадекватно завищена самооцінка: 43,75%

Низька самооцінка у 6,25% випробовуваних, адекватну самооцінку мають 37,5% випробовуваних, завищеною самооцінкою володіють 12,5%, неадекватно завищена самооцінка притаманна 43,75% випробовуваним.

При дослідженні негативного (НПС) і позитивного (ППС) психічного стану були отримані наступні результати:

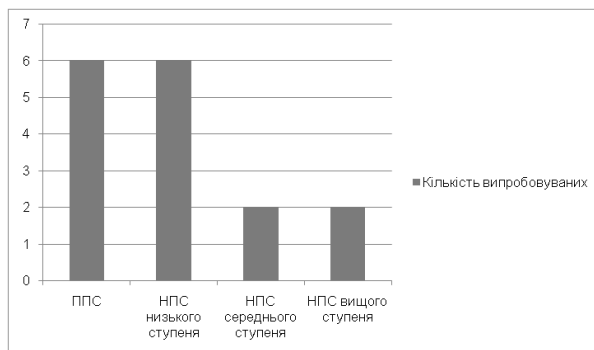

Рисунок 3. - Результати діагностики методики «Паровозик»

Позитивний психічний стан (ППС) мають 37,5% випробовуваних. Негативний психічний стан (НПС) низького ступеня мають також 37,5% випробовуваних. Негативний психічний стан (НПС) середнього ступеня – 12,5%. Негативний психічний стан (НПС) вищого ступеня – 12,5% випробовуваних. Загалом 62,3% випробовуваних мають негативний психологічний стан.

Та 100% випробовуваних мають високий рівень розвитку.

Висновки: На підставі вище викладеного матеріалу варто зазначити, що у різних дітей різною є глибина і інтенсивність емоцій. Ці характеристики залежать від фізіологічних, психологічних і соціальних

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

факторів. У кожному віці спостерігаються так звані нормативні страхи, які з'являються як результат розвитку інтелектуальної сфери та уяви. За сприятливих обставин життя дитини такі страхи зникають: діти з них «виростають». Але бувають випадки, коли страхи накопичуються, наростаючи як сніговий ком, заважають особистісному розвитку дитини і створюють для нього адаптаційні, невротичні та інші проблеми. Проведене дослідження доводить, що діти дошкільного віку схильні до великої кількості страхів, особливо яскраво з яких проявляється страх темряви, казкових персонажів, чужих людей, війни, тварин. Високий та середній рівень тривожності який переважає у дослідницької групи може бути в якійсь мірі викликаний великою кількістю страхів. Бо перша похідна тривоги - це страх. Краще боятися чогось, ніж невідомо чого, і тривога починає зв'язуватися з певними ситуаціями-стимулами. У тривожного дитини цей зв'язок надзвичайно міцна. Страх дає деяку невизначеність - якщо я боюся собак, то можу спокійно гуляти там, де їх немає і відчувати себе в безпеці. Також негативний емоційний психологічний стан більшості випробовуваних, вказує на присутню тривожність у групи досліджуваних.

Враховуючи усі данні можна зробити загальний висновок, що дітям дошкільного віку, маючи високий рівень розвитку, можуть відрізнитися високою тривожністю та мати велику кількість страхів.

Однак слід пам'ятати, що в дошкільному віці страхи найбільш успішно піддаються психологічному впливу, оскільки вони поки що більше обумовлені емоціями, ніж характером, і багато в чому носять віковий перехідний характер.

Перспективи подальших досліджень. Подальші пошуки дослідження може бути спрямовано на знаходження оптимальні варіанти профілактики та психологічної корекції деструктивної емоційної експресії страху дітьми, які виховуються в батьківських сім'ях і поза сім'єю, в умовах освітніх установ відкритого та закритого типів.

Список літератури: 1. *Захаров А.И.* Как преодолеть страхи у детей. / А.И. Захаров – М., 1986. – 112 с. 2. *Захаров А.И.* Дневные и ночные страхи у детей. / А.И. Захаров – СПб.: Речь, 2005. – 320с. 3. *Аракелов Н.Е., Лысенко Е.Е.* Психофизиологический метод оценки тревожности. // Психологический журнал. / Е.Е. Лисенко, Н.Е. Аракелов – 1997. – 102-114с. 4. *Бреслав Г.М.* Эмоциональные особенности формирования личности в детстве./ Г.М. Бреслав – М.: Педагогика, 1995. – 181-206с. 5. *Шишова Т.* Страхи – это серьёзно / Т. Шишова – М.: Издат. дом.

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

«Искатель», 1997. – 94-104с . 6. *Овчарова Р.В.* Практическая психология / Р.В. Овчарова – М.: Т.Ц. «Сфера», 1996. 7. Семиотика страха. Сборник статей. – М.: Русский институт: Европа, 2005.– 456с. 8. *Дьяченко О.М., Кириллова А.И.* О некоторых особенностях развития воображения у детей дошкольного возраста / А.И. Кириллова, О.М. Дьяченко // Вопр. психол. – 1980. – 107-114с.

Bibliography (transliterated): 1. Zakharov A.I. How to overcome fears in children. / AI Zakharov - M., 1986. – 112s. 2. Zakharov A.I. Day and night terrors in children. / AI Zakharov - SPb.: Rech, 2005. - 320s. 3. Arakelov N.E., Lysenko E.E. Psihofiziologicheskij metod ocenki trevozhnosti. // Psihologicheskij zhurnal. / E.E. Lisenko, N.E. Arakelov – 1997. – 102-114s. 4. Breslav G.M. Jemocional'nye osobennosti formirovanija lichnosti v detstve./ G.M. Breslav – М.: Pedagogika, 1995. – 181-206s. 5. Shishova T. Strahi – jeto ser'jozno / T. Shishova – М.: Izdat. dom. «Iskatel'», 1997. 94-104s. 6. Ovcharova R.V. Prakticheskaja psihologija / R.V. Ovcharova – М.: Т.С. «Сфера», 1996. 7. Semiotics fear. Digest of articles. - М.: Russian Institute: Europe, 2005.- 456s. 8. Dyachenko OM, Kirillov AI Some features of the development of imagination in children of preschool age / AI Kirillov, OM Dyachenko // Problems. psychol. - 1980. - 107-114s.

Мищенко М.П., Хавіна І.В.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТРАХІВ І ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкривається особливості страхів і тривожності у дітей дошкільного віку в залежності від їх рівня розвитку. Дається визначення поняттю страху та тривожності. Розглянуто класифікації страхів їх види та різновиди. Виявлено особливості та динаміка прояви страхів і тривожності у дітей дошкільного віку.

Ключові слова: страх, тривожність, дошкільний вік, дитина, розвиток.

Мищенко М.П., Хавина И.В.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СТРАХОВ И ТРЕВОЖНОСТИ У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОГО ЛІДЕРА: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

В статті розкриваються особливості страхів і тривожності у дітей дошкільного віку в залежності від їх рівня розвитку. Дается визначення поняттю страху і тривожності. Розглянуті класифікації страхів їх види і різновидності. Виявлені особливості і динаміка проявлення страхів і тривожності у дітей дошкільного віку.

Ключевые слова: страх, тривожність, дошкільний вік, дитина, розвиток.

Mishchenko M., Khavina I.

PSYCHOLOGICAL ES PECIALLY THE FEAR AND ANXIETY IN PRESCHOOL CHILDREN

The article reveals the peculiarities of fear and anxiety in preschool children depending on their level of development. The definition of the concept of fear and anxiety. The classification of fears of their species and varieties. The features and dynamics of manifestations of fear and anxiety in children of preschool age.

Keywords: fear, anxiety, preschool age, the child's development.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.09.2016

УДК 159.9.07

*Неценко О. І.
м. Харків, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В КОЛЕКТИВІ ДИТЯЧОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ЯК ЧИННИКА ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Постановка проблеми. Формування лідерських якостей у дитини з раннього віку є дуже важливим для її гармонійного розвитку. Лідерські якості допомагають більш впевнено обирати свій життєвий шлях. Атмосфера, в якій дитина перебуває в сім'ї та за її межами, безпосередньо